ՀՏԴ 316.346.32-053.6

Սոցիոլոգիա

**Մարինա ԳԱԼՍՏՅԱՆ**
**Երևանի պետական համալսարան**
**Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի հետազոտող**
**Կիրառական սոցիոլոգիայի ամբիոնի հայցորդ**
**E-mail: galstyanmarina@gmail.com**

# ԿՈՐՈՒՍՅԱ՞Լ, ԹԵ՞ ՈՒՍՅԱԼ ՍԵՐՈՒՆԴ. ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԸ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

*Հոդվածը անդրադառնում է հետպատերազմյան հասարակությունների վերաբերյալ սոցիոլոգիական մտքի զարգացմանը՝ վերլուծելով կոնֆլիկտի տեսական մոտեցումների, ռազմական սոցիոլոգիայի առանձնահատկությունները: Հոդվածը ներկայացնում է հետպատերազմյան հասարակությունների վերաբերյալ սոցիոլոգիական ուղենիշային աշխատությունները՝ ընդգծելով հետպատերազմյան իրականությունում երիտասարդների խնդիրների ուսումնասիրման փորձերը: Բոսնիա-Հերցեգովինայի, բրիտանական, խորհրդային, հայկական հետպատերազմյան հասարակությունների փորձի վերլուծության միջոցով հոդվածն առանձնացնում է հետպատերազմյան հասարակություններին բնութագրող կողմերը, որոնք են՝ նախկին արժեքների վերանայումը, ազատության, անձնական պատասխանատվության զգացման մեծացումը սեփական անձի և փոքր խմբի նկատմամբ, քննադատական մտածողության մակարդակի բարձրացումը, սոցիալական տարբեր շերտերի միջև հաղորդակցության հնարավորությունների և փորձառության մեծացումը, սոցիալ-տնտեսական խնդիրների սրումը՝ ժողովրդագրական խնդիրներ, պատերազմի մասնակիցների խնդիրներ՝*

բնակարանային պայմաններ, գործազրկություն, առողջական խնդիրներ, երիտասարդների՝ «լռելու», «պատերազմող մեծահասակներից» տարանջատվելու միտումը և պրակտիկան։

***Բանալի բառեր՝*** *հետպատերազմյան հասարակություն, երիտասարդները հետպատերազմյան Հայաստանում, երիտասարդությունը և պատերազմը, երիտասարդությունը պատերազմից հետո, երիտասարդների սոցիալական հարմարումը հետպատերազմյան իրականություն,*

***М. Галстян***

## ПОТЕРЯННОЕ ИЛИ НАЙДЕННОЕ ПОКОЛЕНИЕ? МОЛОДЕЖЬ В ПОСЛЕВОЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ

*В статье рассматриваются развитие социологической подходы о послевоенных обществах, анализируются особенности теоретических подходов к конфликтологии и военной социологии. В статье представлены знаковые социологические работы о послевоенных обществах, сделан акцент на попытках изучения проблем молодежи в послевоенной действительности. Анализируя опыт послевоенных обществ Боснии и Герцеговины, Великобритании, Советского Союза и Армении, в статье выделяются аспекты, характеризующие послевоенные общества, а именно: пересмотр прежних ценностей, усиление чувства свободы, личная ответственность перед собственной личностью в малых группах, повышение уровня критического мышления, обострение демографических проблем, жилищных условий, безработицы, проблем со здоровьем, склонность и практика молодежи «молчать», отделяться от «воюющих взрослых».*

***Ключевые слова:****. послевоенная действительность, послевоенное общество, молодежь в послевоенной Армении, молодежь и война, молодежь после войны, социальная адаптация молодежи.*

***M. Galstyan***

## LOST OR FOUND GENERATION? YOUNG PEOPLE IN THE POST-WAR REALITY

*The article discusses the development of sociological thought about post-war societies, analyzing the features of theoretical approaches to conflict and military sociology. The article presents the landmark sociological works on post-war societies,*

*emphasizing the attempts to study the problems of young people in the post-war reality. By analyzing the experience of Bosnia Herzegovina, British, Soviet, and Armenian post-war societies, the article highlights the aspects that characterize post-war societies, which are: revision of previous values, increasing sense of freedom, personal responsibility towards a small group, increasing the level of critical thinking, demographic problems, housing conditions, unemployment, health problems, the tendency and practice of young people to "keep silent", to separate themselves from "adults". After the 2020 Artsakh war, the impact of the war's consequences on young people has not yet been fully and deeply studied. The article also provides empirical insights from nationwide survey among Armenian youth. The survey results showed that the goals of young people in particular have changed, the vast majority of young people who participated in the survey, stated that their aspirations and goals changed significantly after the war. Moreover, after the war, the majority of young people had to reduce their aspirations and goals and adapt to the post-war situation. It is also interesting that Armenian young people stated that in crisis and difficult situations they try to find new and interesting solutions to face problems. So in the post-war reality, we can define Armenian youth not as a "lost" but as a "found" generation.*

***Key words:*** *post-war reality, post-war society, young people in post-war Armenia, youth and war, youth after the war, social adaptation of young people*

**Ներածություն**

Կոնֆլիկտների և պատերազմների վերլուծությունները էական տեղ են զբաղեցնում սոցիոլոգիական գիտական գրականության մեջ: Սոցիոլոգիայի հիմնական տեսական ավանդույթներից են կոնֆլիկտի տեսությունները՝ Կ. Մարքս, Ռ. Դարենդորֆ, Գ. Զիմել, Լ. Կոզեր և այլն, չնայած որ այդ տեսությունները կենտրոնացած են հասարակությունների ներսում սոցիալական հակամարտությունների վրա, ինչպիսիք են՝ սոցիալական դասակարգերը, գենդերային հարաբերությունները և էթնիկ հակամարտությունները:

Մարքսը հասարակության կառուցվածքը դիտարկել է դինամիկայի մեջ, ենթադրելով, որ դասակարգերը սոցիալական կառուցվածքի պատմականորեն փոփոխվող բաղադրիչներն են: Արևմտյան սոցիոլոգիայում նա համարվում է կոնֆլիկտի դիալեկտիկական տեսության հիմնադիր, որում «սոցիալական հավասարակշռության» գաղափարին հակադրվում է «սոցիալական փոփոխության» գաղափարը և որը

գրականության մեջ հաճախ անվանվում է «կոնֆլիկտային մոդել» կամ «կոնֆլիկտի տեսություն»: Թեև սոցիալական համակարգերը բացահայտում են միավորների փոխկախվածությունը, այդ փոխհարաբերությունները միշտ բացահայտում են շահերի կոնֆլիկտը: Այս շահերի կոնֆլիկտը բոլոր սոցիալական համակարգերում սակավ ռեսուրսների անհավասար բաշխման արդյունք է[1]:

Եթե Մարքսը հասարակության կառուցվածքը ձևավորող գործոն դիտարկում էր նյութական ռեսուրսների բաշխումը, ապա Ռ. Դարենդորֆը քննարկում էր իշխանության բաշխման հարցը: Դարենդորֆը գրում է. «Կոնֆլիկտի հիմնախնդիրը պակաս բարդ չէ, որքան հասարակությունների ինտեգրացիան»[2]: Ըստ հեղինակի՝ ինտեգրացիան և կոնֆլիկտը, կայունությունը և փոփոխությունը, փոխհամաձայնությունը և հարկադրանքը ցանկացած հասարակության երկու հավասարապես կարևոր ասպեկտներն են:

Ռ. Դարենդորֆը պնդում էր, որ՝

1. հասարակության մեջ կոնֆլիկտի առաջացման հիմքը իշխանության բաշխման ձգտումն է,
2. հասարակության հիմնական բնութագրիչներն են գերիշխանությունը, կոնֆլիկտը և ճնշումը,
3. հասարակության մեջ կոնֆլիկտը հիմնված է հասարակության սոցիալական կառուցվածքի կարգավորումների վրա, քանի որ կառուցվածքը հիմնված է մի խմբի՝ մեկ այլ խմբի հանդեպ ունեցած իշխանության վրա,
4. այդ խմբերը ունեն ընդհանուր շահեր, իսկ երբ մարդիկ գիտակցում են իրենց ընդհանուր շահը, ձևավորում են հասարակական դասակարգ՝ կուսակցություն, արհմիութենական շարժում և այլն[3]:

Հետաքրքիր է նաև գերմանացի մեկ այլ հեղինակ Գ. Զիմելի՝ կոնֆլիկտի վերաբերյալ մոտեցումը: Ինչպես և Մարքսը, Զիմելը ևս կոնֆլիկտը համարում էր սոցիալական համակարգերի համար համատարած հատկանիշ: Սակայն ի տարբերություն Մարքսի, ըստ Զիմելի՝ համակարգերը չեն կարող բացառապես բնորոշվել տիրապետության և հպատակության հարաբերություններին հատուկ կոնֆլիկտային շահերով: Ավելի շուտ, սոցիալական համակարգերը կարելի է բնորոշել որպես

---

[1] ***Turner, J.*** *H. (1975). Marx and Simmel Revisited: Reassessing the Foundations of Conflict Theory. Social Forces, 53(4), 618–627.*

[2] ***Dahrendorf R.****, Toward a Theory of Social Conflict, The Journal of Conflict Resolution, Vol. 2, No. 2 (Jun., 1958), pp. 170-183,* https://web.ics.purdue.edu/~hoganr/SOC%20602/Spring%202014/Dahrendorf%201958b.pdf

[3] ***Dahrendorf R.****, Toward a Theory of Social Conflict, The Journal of Conflict Resolution, Vol. 2, No. 2 (Jun., 1958), pp. 170-183,* https://web.ics.purdue.edu/~hoganr/SOC%20602/Spring%202014/Dahrendorf%201958b.pdf

«ասոցիատիվ և դիսոցիատիվ գործընթացների» միախառնում, որոնք ավելի հեշտությամբ տարբերակված են վերացական վերլուծության, քան էմպիրիկ փաստի մեջ[1]:

Ըստ Զիմելի, թեև կոնֆլիկտները անխուսափելի են և համատարած, դրանք միշտ չէ, որ հանգեցնում են սոցիալական փոփոխության: Կոնֆլիկտը կարող է գործել, որպեսզի պահպանվի սոցիալական համակարգերում ինտեգրման հիմքը:

Ըստ Լ. Կոզերի՝ կոնֆլիկտի սոցիոլոգիայում անտեսված են կոնֆլիկտի գործառույթները, հետևաբար, ուսումնասիրելով և հիմնվելով Զիմելի մոտեցման վրա՝ Կոզերը վերլուծում է կոնֆլիկտը որպես ինտերակտիվ գործընթաց և պատկերում կոնֆլիկտը որպես «սոցիալականացման ձև»[2]: Ըստ Կոզերի՝ խմբի ձևավորումը ասոցիացիայի և դիսոցիացիայի արդյունք է, այնպես որ և՛ կոնֆլիկտը, և՛ համագործակցությունը կատարում են սոցիալական գործառույթ: Կոնֆլիկտի որոշակի աստիճանը խմբի ձևավորման կարևոր տարր է: Կոզերը տարբերակում է երկու տեսակի կոնֆլիկտ՝ այն, որի դեպքում նպատակը անձնական է և սուբյեկտիվ, և այն, որտեղ վիճելի հարցն ունի անանձնական, օբյեկտիվ կողմ: Նա նշում է Զիմելի այն պնդումը, որ օբյեկտիվացված պայքարները, որոնք դուրս են գալիս անձնական խնդիրների սահմաններից, հավանաբար ավելի դաժան և արմատական կլինեն: Սրանք այն կոնֆլիկտերն են, որոնցում կողմերն իրենց ընկալում են որպես կոլեկտիվների կամ խմբերի ներկայացուցիչներ, որոնք պայքարում են ոչ թե իրենց, այլ խմբի նպատակների և իդեալների համար: Անձնական պատճառների վերացումը հակված է ավելի սրելու հակամարտությունը: Մյուս կողմից, երբ կողմերը հետապնդում են ընդհանուր նպատակ, հակամարտության օբյեկտիվացումը կարող է ծառայել որպես միավորող տարր[3]:

Է. Գիդդենսը նշում է, որ սոցիոլոգիան պատերազմի ուսումնասիրությանը այնքան կարևորություն չի տվել, որքան կարող էր և պետք է ունենար՝ նախընտրելով այն թողնել ռազմական տեսաբաններին և ստրատեգներին, քանի որ լայնորեն տարածված տեսակետ գոյություն ունի, որ պատերազմը «նորմալ» իրավիճակ չէ և, հետևաբար, կենտրոնական չէ սոցիոլոգիական տեսությունների և ուսումնասիրությունների համար[4]:

---

[1] ***Hans A**. Illing (1956) Conflict and the Web of Group Affiliations by Georg Simmel, International Journal of Group Psychotherapy, 6:2, 219.*

[2] ***Coser L.**, The Functions of Social Conflict. New York: The Free Press, 1956., p. 31.*

[3] *Նույն աղբյուրը*

[4] ***Giddens A.**, Sociology, Revised and updated with Philip W. Sutton polity, 2009, 6th edition, Polity Press, p.1033.*

Պատերազմի՝ որպես կոնֆլիկտի դրսևորման վերաբերյալ սոցիոլոգիական տեսությունը և մոտեցումները ամփոփված են *ռազմական սոցիոլոգիա* գիտակարգում:

Իհարկե, պատերազմները հիմնականում քննարկվում են և ուսումնասիրվում պատմաբանների, քաղաքագետների կողմից՝ որպես դրամատիկ և աղետալի հետևանքներով իրադարձություններ, սակայն սոցիոլոգիայի համար պատերազմը միջխմբային կոնֆլիկտի ընդհանուր ձև է, որը կարող է ունենալ բազմաթիվ տարբերակներ[1]: Պատերազմի սոցիոլոգիական վերլուծությունը և իմաստավորումը հիմված է Մալինովսկու մարդաբանական մոտեցման, Ֆելդի պատմական և համեմատական հեռանկարի և Պարկի սոցիոլոգիական մոտեցման վրա: Պատերազմի սոցիոլոգիան հարուստ է սահմանումներով, տիպաբանություններով:

Մ. Շոն պատերազմը սահմանում է որպես «երկու կազմակերպված զինված ուժերի բախում, որոնք ձգտում են ոչնչացնել միմյանց իշխանությունը և հատկապես դիմադրելու կամքը, հիմնականում՝ սպանելով հակառակորդ ուժերի անդամներին»[2]: Բավականին տարածված է պատերազմի մեկ այլ սահմանում՝ «պատերազմը քաղաքական հարաբերությունների շարունակությունն է այլ միջոցներով»[3]:

Հետաքրքրական է մարդաբան Մ. Միդի ձևակերպումը պատերազմի մասին. «Պատերազմը միայն գյուտ է, ոչ թե կենսաբանական անհրաժեշտություն», պատերազմը «սոցիալական թերի ինստիտուտ» է, որի միակ նպատակը «հեղինակություն կուտակելն է, վրեժխնդիր լինելը, ավար ձեռք բերելը կամ հանդարտեցնել իր աստվածների կամ վերջերս մահացածների անհանգիստ հոգիների արյունաքամությունը»[4]:

Պատերազմի սոցիոլոգիան առանձնացնում է պատերազմի հետևյալ տիպերը՝ բացարձակ կամ ընդհանուր պատերազմ, ինստրումենտալ պատերազմ և ագոնիստական պայքար[5]:

Միևնույն ժամանակ կարևոր է առանձնացնել պատերազմը՝ ռազմական և զինվորական գործից, քանի սոցիոլոգիական տեսանկյունից դրանք իրարից տարբեր սոցիոլոգիական իմաստավորում և մոտեցում են պահանջում: Այս իմաստով հատկապես ամերիկյան սոցիոլոգիական միտքը բավականին

---

[1] ***Lang, K**. (1968), Military Sociology 1963-1969. Current Sociology, 16(3), 7–18.*

[2] ***Shaw, M**. (2003), Warand Genocide: Organized Killing in Modern Society (Cambridge: Polity)*

[3] ***Giddens A**., Sociology, Revised and updated with Philip W. Sutton polity, 2009, 6th edition, Polity Press*

[4] ***Lina Marcela Martínez Durango, John Campos Benavides, Guissepe D'Amato Castillo, Milton Arrieta-López,** Military Sociology: A Historical Perspective, Journal of Positive School Psychology http://journalppw.com 2022, Vol. 6, No. 6, pp.4489-4495.*

[5] *Նույն աղբյուրը:*

հարուստ է: Ուղենիշային է Ս.Հանթինգթոնի «Զինվորը և պետությունը» ուսումնասիրությունը, որը վերաբերում է զինվորական մասնագիտության էթոսին ու գաղափարախոսությանը՝ անդրադառնալով այդպես բռնության գործառույթին, ընդ որում, հեղինակը վերլուծում է ինչպես ամերիկյան, այնպես նաև Եվրոպայում զինվորական մասնագիտության զարգացումը[1]: Իսկ Յանովիցն առաջարկում է պրոֆեսիոնալ զինվորի մանրամասն սոցիալական նկարագրությունը՝ հիմնված ամերիկյան հասարակության փորձի վրա:

Հոդվածն անդրադառնում է հետպատերազմյան իրականության վերաբերյալ հասարակագիտական մտքի առանձնահատկություններին՝ հիմնված այդ թեմայով ուղենիշային աշխատությունների և ուսումնասիրությունների վերլուծության վրա, քանի որ հետպատերազմյան հասարակությունների ուսումնասիրությունը ևս սոցիոլոգիական մտքի նոր զարգացող ուղղություններից է:

**Հետպատերազմյան իրականության ուսումնասիրության առանձնահատկությունները**

Անցած տասնամյակների ընթացքում այն հարցը, թե ինչպես հասարակությունները կարող են վերականգնվել հակամարտություններից և պատերազմներից հետո, եղել է գլոբալ քաղաքականությունների գլխավոր մտահոգությունը՝ ի պատասխան այնպիսի իրադարձությունների, որոնք տեղի են ունեցել Կամբոջայում, Ռուանդայում, Աֆղանստանում, նախկին Հարավսլավիայում և այլն:

Սոցիոլոգիայի դասականները, իհարկե, անդրադարձել են պատերազմի սոցիալական հետևանքներին և ազդեցություններին: Այսպես, Հ.Սպենսերը պնդում էր, որ հասարակության էվոլյուցիան՝ պարզից մինչև բարդ ձևեր, խթանվում է հասարակությունների միջև հակամարտություններով և պատերազմներով. ավելի զարգացած և ավելի լավ կազմակերպված հասարակությունն ավելի հարմարեցված է և, հետևաբար, ավելի հավանական է հաղթել պատերազմում փոքր, տեխնոլոգիապես ավելի քիչ զարգացած և ավելի քիչ կազմակերպված հասարակությունների դեմ: Ըստ Սպենսերի՝ կազմակերպվածության և բարդության ընդհանուր մակարդակը կավելանա, քանի որ նվաճված հասարակությունները կա՛մ ոչնչացվում են, կա՛մ (ավելի հավանական է) ներառվում ավելի հարմար հասարակության սոցիալ-մշակութային դաշտում: Սպենսերը գտնում էր, որ երբ մի հասարակությունը հաղթում է մյուսին, գերիշխող հասարակության մշակույթի և նրա կազմակերպման ձևերից շատերը սկսում են տարածվել և

[1] ***Huntington S.P.***, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil–Military Relations, Cambridge: Harvard University Press, 1957.*

ներթափանցել նվաճված հասարակություն[1]: Այսինքն, «մշակույթը ճանապարհորդում է պատերազմի և նվաճումների հետ մեկտեղ՝ երբեմն ոչնչացնելով տեղական մշակույթները, բայց ավելի հաճախ միավորվելով նորերի մեջ»[2]:

«Առանձին պատճառներ, ինչպիսիք են սովը, բնակչության խտությունը, պատերազմը, պարբերաբար հանգեցրել են մարդկային ցեղի և ընտանի կենդանիների հետագա վերաբնակեցմանը, և յուրաքանչյուր նման վերաբնակեցում ծառայում է որպես նոր փոփոխությունների, նոր տեսակների սկիզբ»[3]:

Հետպատերազմյան իրականության մասին սոցիոլոգիական ամենաառաջին ուղենիշային աշխատություններից է նաև Պ. Սորոկինի 1944թ. հոդվածը՝ «Պատերազմը և հետպատերազմյան փոփոխությունները եվրո-ամերիկյան ժողովուրդների սոցիալական շերտավորման մեջ»[4]: Սորոկինը նշում է, որ հոդվածի նպատակն է ցույց տալ պատերազմի ընթացքում արևմտյան բնակչության **սոցիալական շերտավորման** մեջ ինչ փոփոխություններ են տեղի ունեցել, իսկ երկրորդ նպատակն է մատնանշել, թե այս փոփոխություններից որոնք կշարունակվեն հետպատերազմյան անցողիկ շրջանում և որոնք կավարտվեն[5]: Սորոկինը պնդում է, որ պատերազմից հետո կանանց ընդհանուր կարգավիճակն ավելի մոտեցավ տղամարդկանց կարգավիճակին, արդյունքում նվազեց միջսեռային անհավասարության անջրպետը: Պատերազմից հետո երիտասարդ տարիքային խմբերը, հատկապես տասնութից քսանմեկ տիրույթում, արագորեն բարձրացան տարիքային խմբի շերտավորման մեջ, և Սորոկինը նշում է, որ այս տենդենցը կպահպանվի հետպատերազմյան իրականությունում[6]:

Արևմտյան հետպատերազմյան իրականության մասին ևս կարևոր աշխատություններից է «Հետպատերազմյան բրիտանական հասարակության ըմբռնումը» գիրքը՝ տպագրված 1994թ., որը ներկայացնում է պատերազմի ազդեցությունը բրիտանական հասարակության տարբեր ոլորտների վրա, այդ թվում՝ ընտանիք, ժամանց, կրթություն, աղքատություն,

---

[1] ***Turner, J. H***., & Abrutyn, S. (2016). *Returning the "Social" to Evolutionary Sociology: Reconsidering Spencer, Durkheim, and Marx's Models of "Natural" Selection. Sociological Perspectives, 60(3), pp.529–556.*

[2] *Նույն աղբյուրը:*

[3] ***Spenser G***. *Essays: Scientific, Political, and Speculative. Trans. from Engl. by N. A. Rubakina. Vol. 1. Minsk, Sovremen. literator. 1999.*

[4]***Sorokin P. A***., *War and Post-War Changes in Social Stratifications of the Euro-American Population, American Sociological Review, Vol. 10, No. 2, 1944 Annual Meeting Papers (Apr., 1945), pp. 294-303*.

[5] *Նույն աղբյուրը :*

[6] *Նույն աղբյուրը, էջ 301:*

զբաղվածություն, արվեստ, մեդիա, կրոն, սնուցում և այլն՝ հիմնված սոցիոլոգիական մոտեցման վրա[1]:

Ռուսալեզու ակադեմիական գրականությունների շարքում հետպատերազմյան հասարակության մասին կարևոր պատմագիտական աշխատություն է Է. Զուբկովայի «Հետպատերազմյան խորհրդային հասարակություն. քաղաքականություն և առօրյա կյանք 1945-53թթ.» մենագրությունը[2]: Մենագրությունը՝ որպես հետազոտություն կենտրոնանում է խորհրդային քաղաքացիների գոյատևման ռազմավարության և հասարակության ու իշխանության միջև հաղորդակցության մեխանիզմների վրա, ներառյալ իշխանությունների արձագանքը հետպատերազմյան սպասումներին և պատերազմի փորձից ծնված մշակութային ազդակներին:

Հետաքրքրական է, որ ռուսալեզու գրականության մեջ Լ.Տոլստոյի՝ «Պատերազմ և խաղաղություն» աշխատությունն է համարվում պատերազմի սոցիոլոգիայի տիրույթում կարևոր գիրք, որտեղ քննարկվում է հասարակության կյանքը՝ պատերազմի ժամանակ: Գիրքը նաև հանդիսացել է բազմաթիվ սոցիոլոգիական հետազոտությունների հիմք, որոնք վերաբերել են հայրենասիրական դաստիարակությանը, հոգևոր և կրոնական կյանքին[3]:

Լ. Տոլստոյի աշխատությունը բարձր է գնահատել նաև ֆրանսիացի սոցիոլոգ Բ. Լատուրը, որը գրում է. «Միայն այն ժամանակ, երբ սոցիոլոգիան հասնի Տոլստոյին, մենք նորից կարող ենք հպարտանալ մեր արհեստով»:

Ռուսալեզու գրականությունը հարուստ է կոնֆլիկտի սոցիոլոգիայի վերաբերյալ գիտելիքի պաշարով: Մասնավորապես, Օբրասցովի և Զդրավամիսլովի աշխատությունները իրենց կարևոր ներդրումն ունեն կոնֆլիկտի վերաբերյալ ռուսական սոցիոլոգիական մտքի մեջ: Ա.Զդրավամիսլովը դիտարկում է շուկան և ժողովրդավարությունը՝ որպես ժամանակակից ռուսական հասարակության մեջ կոնֆլիկտի դրսևորման ոլորտներ, քանի որ շուկան ենթադրում է տնտեսական շահերի մրցակցություն, իսկ ժողովրդավարությունը քաղաքական հարաբերությունների ոլորտում մրցակցություն է ենթադրում[4]:

Ուշագրավ են նաև ռազմական սոցիոլոգիական մտքի էվոլյուցիայի վերաբերյալ Ի. Օբրասցովի ուսումնասիրությունները և վերլուծությունները:

---

[1] *Understanding post-war British society, Edited by James Obelkevich and Peter Catterall, 1994 The Institute of Contemporary British History.*

[2] *Е. **Зубкова,** Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945—1953 г., (Москва, 2000).*

[3] ***Лепешинская Т.Д.**, Патриотическое и воспитательное значение романа-эпопеи Л.Н. ТОЛСТОГО «Война и мир», 2006.*

[4] *Социология конфликта: Учебное пособие для студентов ВУЗов, (изд. в рамках программы обновления гум. образования), 3-изд. доп и пер. - М.: Аспект-Пресс, 1996. - 317 с.*

Ռազմական սոցիոլոգիական գիտական արդյունքների դինամիկայի ուսումնասիրության միջոցով հեղինակը նշում է, որ բավականին հիմնարար ուսումնասիրված են ռազմական ոլորտի կառավարման և կառուցվածքային կողմերը, իսկ տնտեսական ասպեկտը դեռևս լիարժեք ուսումնասիրված չէ[1]:

Հետպատերազմյան հայկական հասարակության մասին ևս կարևոր աշխատություններ և հետազոտություններ են մշակվել, որոնց շարքում պետք է առանձնացնել Հ. Քոթանջյանի մենագրությունը՝ հրատարակված 1992թ.՝ հիմնված նոր զարգացող՝ էթնոքաղաքագիտական մոտեցման վրա[2]: Հեղինակը առաջին արցախյան պատերազմը դիտարկում է 1980-ական սկզբնավորված հասարակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների ծիրում, որի առաջին արդյունքներից էր «ազգային և էթնիկ ինքնագիտակցության համատարած արագ աճը, տարբեր բնույթի և երանգների ազգային շարժումների զարգացումը, ազգամիջյան հակասությունների սրումը և երկիրը ցնցած սուր հակամարտությունները»[3]:

Հետպատերազմյան հայաստանյան հասարակության փորձառության վերաբերյալ ուսանելի աշխատություններից է «Կովկասյան երկիր: Կոնֆլիկտների բեռը և փոփոխությունների ժամանակը» կոլեկտիվ մենագրությունը[4] :

Հետպատերազմյան իրականության և հետպատերազմյան հասարակությունների վերաբերյալ մեկ այլ ուղենիշային աշխատություն մշակվել է 2021թ. Զարգացման գերմանական ինստիտուտի կողմից՝ «Սոցիալական համախմբվածությունը զինված հակամարտությունից հետո» վերնագրով[5]: Աշխատությունը հիմնված է ներպետական հակամարտությունների, քաղաքացիական պատերազմների, ինչպես նաև պետությունների կամ խմբերի միջև զինված հակամարտությունների վերաբերյալ հրապարակված, գրախոսված, էմպիրիկ ուսումնասիրությունների վրա, որոնցից շատերը վերլուծում են կոնֆլիկտի հետևանքները՝ հիմնված 2000-ական թթ. իրականացված համապարփակ հետազոտության տվյալների կամ վարքագծային գիտափորձերի վրա: Աշխատությունը վերլուծում է, թե զինված հակամարտություններից հետո ինչպես են բնութագրվում սոցիալական համախմբվածության նշված երեք

---

[1] ***Образцов И.В.***, *Век российской военной социологии / И.В. Образцов, А.Г. Пилипонский, С.С. Соловьев. – М.: ВУ, 1997. – 69 с.*

[2] ***Котанджян Г.С.***, *1992, Этнополитология консенсуса – конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. М., “Луч”, 1992,* https://razmavaraget.files.wordpress.com/2020/02/dr._hayk_kotanjian_monograph_1992.pdf

[3] *Նույն աղբյուրը, էջ 22:*

[4] *Земля Кавказская: Бремя конфликтов и время перемен: Коллективная монография (Науч. ред. Л. Арутюнян, Авт. Л. Арутюнян, С. Аствацатуров и др.), Ереван, 2007.*

[5] ***Fiedler C., Rohles C***, *Social Cohesion After Armed Conflict a Literature Review, Bonn 2021.*

բաղադրիչները՝ **վստահությունը, ներառական ինքնությունը և համագործակցությունը հանուն ընդհանուր բարօրության**[1]: **Վստահությունը** վերաբերում է ինչպես սոցիալական, այնպես էլ քաղաքական վստահությանը: Հորիզոնական մակարդակում սոցիալական համախմբվածության համար հատկապես կարևոր է ընդհանրացված վստահությունը, որն իրենից ներկայացնում է «ծանոթ կամ ազգակցական շրջանակներից դուրս մարդկանց վստահելու ունակությունն է»: Փոխարենը ինստիտուցիոնալ վստահությունը վստահությունն է «կառավարության և պետության ֆորմալ, օրինական կազմակերպությունների նկատմամբ՝ ի տարբերություն այդ կազմակերպությունների ներկայիս գործող ղեկավարների», և, հետևաբար, վերաբերում է ուղղահայաց հարթությանը:

Սոցիալապես **համախմբված, ներառական հասարակությունն** այն հասարակությունն է, որտեղ տարբեր ինքնություններ ունեցող անհատները կարող են գոյակցել խաղաղ ճանապարհով, և երբ որոշ որոշակի ինքնություններ գերակշռող չեն ընդհանուր հավաքական ինքնության վրա: Հորիզոնական մակարդակում տարբեր խմբային ինքնություններ հանդուրժվում, ճանաչվում և պաշտպանվում են: Ուղղահայաց մակարդակում սա նշանակում է, որ մարդիկ իրենց առաջին հերթին զգում են ավելի լայն էության մաս (օրինակ՝ ազգ), որն ավելին է, քան անհատների հանրագումարը:

**Համագործակցություն հանուն ընդհանուր բարօրության** գոյություն ունի մի հասարակության մեջ, որտեղ շատ մարդիկ և խմբեր համագործակցում են «շահերի համար, որոնք գերազանցում են ներգրավված անհատների շահերը»:

Ըստ այս վերլուծության կոնֆլիկտները և հակամարտությունները հիմնականում վնասում են սոցիալական համախմբվածությանը, քաղաքական և սոցիալական վստահությանը: Կարելի է երկու հիմնական տեսական փաստարկներով բացատրել, թե ինչու են հակամարտությունները նվազեցնում քաղաքական վստահությունը: Բռնությունը ցույց է տալիս, որ պետությունն ի վիճակի չէ պաշտպանել իր քաղաքացիներին, իսկ մյուս կողմից տրավման և անվստահությունը կարող են ուղղակիորեն առաջանալ այն բանից, որ կառավարությունը բռնության հիմնական հեղինակն է, ինչն ունի և՛ կարճաժամկետ, և՛ երկարաժամկետ ազդեցություն վստահության վրա, հատկապես այն ինստիտուտների նկատմամբ, որոնք համարվում են բռնության համար հիմնական պատասխանատուն:

Ըստ այս աշխատության՝ հակամարտությունները և կոնֆլիկտները մեծացնում են էթնիկական ինքնությունը՝ համեմատած ազգային

[1] *Նույն աղբյուրը, էջ 3:*

ինքնության հետ: Եթե բռնությունը տեղի է ունենում ինքնության հիմքով, անհատները դիմում են իրենց սեփական խմբին աջակցության և պաշտպանության համար և ավելի քիչ են շփվում արտաքին խմբի հետ, որը դիտվում է որպես թշնամի: Սա բարձրացնում է նույնականացումը ներքին խմբի հետ ինչպես հակամարտության ընթացքում, այնպես էլ դրանից հետո, միևնույն ժամանակ նվազեցնելով արտաքին խմբի հետ կամրջումը և ընդհանուր առմամբ ազգային նույնականացումը: Արդյունքում նաև համագործակցությունը խմբերի միջև ևս նվազում է կոնֆլիկտներից հետո: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հաճախ աճում է միայն ներխմբային, այլ ոչ թե արտաքին խմբի հետ համագործակցությունը, ինչը դրականորեն չի ազդում հասարակության ընդհանուր սոցիալական համախմբվածության վրա:

**Հետպատերազմյան իրականության հետազոտման փորձերը երիտասարդական ուսումնասիրություններում**

Երիտասարդական ուսումնասիրությունների սկզբնավորումից մինչ մեր օրեր դեռևս վերջնական չեն սահմանազծվել թեմատիկ ուղղությունների ողջ շրջանակը: Մշտապես երիտասարդական ուսումնասիրություններում էական և մեծ տեղ են զբաղեցնում երեխաների, երիտասարդների կրթության, ուսուցման վերաբերյալ ուսումնասիրությունները: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է կրթության սոցիոլոգ, երիտասարդական ուսումնասիրությունների գիտնական Ա. Ֆուռլոնգը, կոնֆլիկտները և անվտանգությունը երբեք մեծ խնդիր չեն եղել երիտասարդական ուսումնասիրությունների մեջ, սակայն դրանց կարևորությունն այժմ ակնհայտ է ավելի քան երբևէ[1]: Սրանք հարցեր են, որոնք, անշուշտ, արժանի են ավելի մեծ ուշադրության երիտասարդության սոցիոլոգիայում: Այս թեման արդիական է նաև հայկական իրականությունում:

Բազմաթիվ երիտասարդական ուսումնասիրություններ անդրադառնում են կոնֆլիկտային իրավիճակների, ազդեցությանը երեխաների և երիտասարդների կյանքի անվտանգության վրա[2]: Այս թեմայով բազմաթիվ զեկույցներ մշակվել են տարբեր երկրներում պատերազմների և զինված կոնֆլիկտների ժամանակ երեխաների և երիտասարդների իրավունքների ոտնահարման, դրանց իրացմանն ուղղված քայլերի առաջարկությունների կոնտեքստում: Երեխաների և երիտասարդների վրա պատերազմի և

---

[1] ***Furlong A.***, *University of Glasgow, Future agendas in the sociology of youth, Youth Studies Australia, September 2011*.

[2] ***Boyden, Jo, Jo de Berry, Thomas Feeny and Jason Hart***. *January 2002. Children Affected by Armed Conflict in South Asia: A review of trends and issues identified through secondary research. RSC. Working Paper No. 7. Refugee Studies Center, University of Oxford, Oxford, UK*.

կոնֆլիկտների ազդեցության մասին փաստաթղթավորված առաջին զեկույցներից է Գրասա Մաչեի (Graça Mache) զեկույցը[1]:

Հետպատերազմյան երկներում երիտասարդության իրավիճակի վերաբերյալ ուղենիշային աշխատություններից է «Հետպատերազմյան բրիտանական հասարակության ըմբռնումը» գիրքը՝ տպագրված1994թ., որը ներկայացնում է պատերազմի ազդեցությունը բրիտանական հասարակության տարբեր ոլորտների վրա, այդ թվում ընտանիք, ժամանց, կրթություն, աղքատություն, զբաղվածություն, արվեստ, մեդիա, կրոն, սնուցում և այլն՝ հիմնված սոցիոլոգիական մոտեցման վրա[2]: Գրքում ներկայացվում են պատերազմի սոցիալական հատևանքները, որոնց շարքում են սպառողական վարքագծի աճը՝ պայմանավորված մարդկանց տնտեսական վիճակով: Հետաքրքրական է, որ գրքում հետպատերազմյան երիտասարդական հարցերը քննվում են սպառողական հասարակության աճման միտումի շրջանակներում[3]: Գրքում անդրադարձ կա նաև գործազրկության խնդրին, որն ունի տարիքային առանձնահատկություն և վերաբերում է երիտասարդներին: Հետպատերազմյան բրիտանական հասարակությունը բնութագրվում էր աճող գործազրկությամբ: Երիտասարդությանը առնչվող մյուս խնդիրը, որը վերլուծվում է աշխատության մեջ, վերաբերում է ֆիզիկական կրթության մեջ և սպորտում երիտասարդների, հատկապես երիտասարդ կանանց և աղջիկների ներգրավվածության ցածր մակարդակին:

Է. Զուբկովայի «Հետպատերազմյան խորհրդային հասարակություն» մենագրության մեջ հեղինակը անդրադառնում է **երիտասարդությանը**: Հետպատերազմյան երիտասարդների բնութագրական ասպեկտներից են՝

- երիտասարդների ինքնուրույնության և անկախության ձգտումները,
- երիտասարդների քիչ հետաքրքրվածությունը քաղաքական, կուսակցական գործունեությամբ,
- երիտասարդների երկակի կյանք վարելու միտումը՝ մեկը «ցուցադրական մյուսների համար, մյուսը՝ իրական, որը ցույց էին տալիս իրենց մտերիմ շրջանակին»[4],
- երիտասարդների ոչ ֆորմալ խմբերի ձևավորման միտումը:

---

[1] ***Graça Machel**, Impact of Armed Conflict on Children: Report of the Expert of the Secretary-General, Submitted Pursuant to UN General Assembly Resolution 48/157, UN, New York, 1996.*

[2] *Understanding post-war British society, Edited by James Obelkevich and Peter Catterall, 1994 The Institute of Contemporary British History.*

[3] *Abrams 1959b.*

[4] ***Е. Зубкова**, Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945—1953 г., (М., 2000), էջ 137.*

Հետպատերազմյան իրականության և երիտասարդներին փոխառնչվող թեմաների վերաբերյալ ռուսալեզու ակադեմիական մյուս աշխատությունները հիմնականում ներկայացնում է պատերազմից հետո խոցելի երեխաների և երիտասարդների կենսափորձը՝ մանկատների երեխաներին և երիտասարդներին, «ազգի թշնամի» համարված մարդկանց երեխաների կամ «սոցիալապես վտանգավոր երեխաների» ճակատագիրը:

Անգլիալեզու ակադեմիական գրականությունն անդրադառնում է Սիերե Լեոնեի, Բոսնիա և Հերցեգովինայի դեպքերին, որտեղ վերլուծվում է երեխաների և երիտասարդների ամենօրյա կյանքը պատերազմից հետո՝ հիմնված սոցիալ մարդաբանական և ազգագրական մոտեցումների վրա[1]: Մարդաբանական և ազգագրական հետազոտությունների միջոցով Մ. Պալմբերգերը անդրադառնում է, թե ինչպիսին է Բոսնիա և Հերցեգովինայի պատերազմից միջսերնդային համերաշխությունը և կոնֆլիկտը. այն երիտասարդները, որոնց մանկությունն անցել է պատերազմից ավերված երկրում, քիչ նախապատերազմյան հիշողություններ ունեն, ինչի պատճառով ավագ սերունդների կողմից հաճախ ներկայացվում են որպես ամենաշատը էթնոազգային ատելության ազդեցության տակ գտնվող, հետևանքում մեծահասակները հաճախ այդ երիտասարդներին անվանում են «կորուսյալ սերունդ», որը չի կարող ապավինել ավելի լավ կյանքի հիշողությանը և, հետևաբար, ենթարկվել է ազգայնական քարոզչության մանիպուլյացիայի: Այս կարծրատիպային պատկերացումները, սակայն, կտրականապես մերժվում են երիտասարդության կողմից: Չհայտնվելու համար «կորուսյալ սերունդ» «թակարդում»՝ երիտասարդները պատերազմի ժառանգությունից «անջատվելու» ռազմավարություններ են գտնում: Երիտասարդները իրենց դիրքավորում են որպես պատերազմից քիչ տուժած՝ պայմանավորելով այն իրենց երիտասարդ տարիքով[2]: Հետաքրքրական է, որ Բոսնիա և Հերցեգովինայի դեպքի վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ պատերազմի անցյալի իրադարձություններն այնքան ճնշող և սպառնալից են գնահատվում երիտասարդների կողմից, որ երիտասարդները նախընտրում են հեռու պահել իրենց անձնական պատմությունները ավելի լայն սոցիալական համատեքստից և միևնույն ժամանակ տարանջատել իրենց ներկա կյանքը քաղաքականացված հասարակությունից[3]:

---

[1] ***Palmberger M***., *Between Past and Future: Young People's Strategies for Living a "Normal Life" in Postwar Bosnia and Herzegovina, In Montgomery W. David (ed.), Everyday Life in the Balkans. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2018, pp.107-116.*

[2] ***Palmberger M***., *Between Past and Future: Young People's Strategies for Living a "Normal Life" in Postwar Bosnia and Herzegovina, In Montgomery W. David (ed.), Everyday Life in the Balkans. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2018, pp.107-116.*

[3] *Նույն աղբյուրը:*

Հետպատերազմյան հասարակության երիտասարդական ուսումնասիրությունների համար կարևոր աշխատություն է մարդաբան Ա. Հրոմաջիչի գիրքը՝ «Դատարկ ազգի քաղաքացիները. երիտասարդությունը և պետականաշինությունը հետպատերազմյան Բոսնիա և Հերցեգովինայում» [1]: Մինչ այս աշխատությունը մարդաբանը տարիներ շարունակ ազգագրական, մարդաբանական հետազոտություն է իրականացրել հետպատերազմյան Բոսնիա և Հերցեգովինայում, այդ թվում՝ երիտասարդների, միգրանտների, միջէթնիկ հարաբերությունների վերաբերյալ՝ ներկայացնելով ինչպես առօրյան հետպատերազմյան հասարակությունում, այնպես էլ միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող խաղաղաշինական միջամտությունների ազդեցությունը: «Դատարկ ազգի քաղաքացիները» ազգագրական հետազոտություն է մարդկանց, հատկապես Բոսնիա-Հերցեգովինայի երիտասարդության առօրյայի վրա՝ հետպատերազմյան խաղաղության կառուցման և պետականության ստեղծման ազդեցության մասին: Հեղինակը հետազոտությունը իրականացնելիս դատարկ տարածքների է հանդիպում փողոցներում, դպրոցներում և այլ հասարակական վայրերում, որոնք նախկինում՝ մինչ պատերազմը, ազգամիջյան միահյուսման և միախառնման վայրեր էին: Այժմ այս վայրերը դատարկ են որպես «ընդհանուր պատմության ուրվական մնացորդներ «շնորհիվ» էթնիկ ազգայնականությունների հետպատերազմյան ինստիտուցիոնալացման»[2]: Հեղինակը եզրակացնում է, որ երիտասարդությունը, «չունենալով համախմբված ազգի հետ նույնացում, օտարվեց պետությունից և նրա ինստիտուտներից…»[3]:

2020թ.Արցախյան պատերազմից հետո դեռևս ամբողջությամբ և խորությամբ ուսումնասիրված չեն երիտասարդների վրա պատերազմի հետևանքների ազդեցությունը: Երիտասարդների շրջանում իրականացված հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ հատկապես երիտասարդների նպատակադրումները փոխվել են. հետազոտության մասնակցած շուրջ 600 երիտասարդների ճնշող մեծամասնությունը՝ 85% -ը, նշել է, որ պատերազմից հետո զգալիորեն փոխվել է իր ձգտումներն ու նպատակները[4]: Ընդ որում, երիտասարդների շուրջ 70%-ը պատերազմից

---

[1] ***Hromadžić, A**. 2015. Citizens of an empty nation: youth and state-making in postwar Bosnia-Herzegovina. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. 239 pp*.

[2] *Նույն աղբյուրը, էջ 8*.

[3] **Hromadžić, A**. 2015. Citizens of an empty nation: youth and state-making in postwar Bosnia-Herzegovina. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. 239 pp.էջ 108

[4] *Հետազոտությունը իրականացվել է Երևանի պետական համալսարանի սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի հետազոտական խմբի կողմից, 2022թ. օգոստոս-նոյեմբեր ամիսներին՝ ՀՀ*

հետո ստիպված է եղել նվազեցնել իր ձգտումները և նպատակները և հարմարվել իրավիճակին: Երիտասարդների շուրջ 56% նշել է, որ պատերազմից հետո կորցրել է վստահությունը վաղվա օրվա նկատմամբ: Հետաքրքրական է, որ ըստ 72 % երիտասարդների՝ ՀՀ երիտասարդությունը կարող է ազդեցություն ունենալ պատերազմի հետևանքների հաղթահարման վրա, իսկ երիտասարդների 69 %-ը նշել է, որ ինքն անձամբ ևս կարող է ազդեցություն ունենալ պատերազմի հետևանքների հաղթահարման վրա: Անհատական մակարդակում վերաբերմունքի և վարքային փոփոխության առումով պատերազմի ազդեցությունը ևս հետաքրքիր է ուսումնասիրել, այսպես՝ երիտասարդների 62 %-ը նշել է, որ դարձել է նյարդային և գերզգայուն, իսկ 16,3 %՝ ավելի հոգատար: Երիտասարդների 67 %-ը նշել է, որ ճգնաժամային, բարդ իրավիճակներում փորձում է գտնել **նոր և հետաքրքիր** լուծումներ՝ խնդիրներին դիմակայելու համար, ինչի համար կարող ենք ՀՀ երիտասարդներին հետպատերազմյան իրականությունում սահմանել ոչ թե որպես «կորուսյալ», այլ «ուսյալ սերունդ»:

**Եզրակացություններ**

Հետպատերազմյան իրականության մասին սոցիոլոգիական միտքը կարելի է բնութագրել հետևյալ առաձնահատկություններով՝

- թեմատիկ բազմազանությամբ,
- աշխարհագրական կոնկրետությամբ,
- ժամանակային և տարածական կոնկրետությամբ,
- միջգիտակարգայնությամբ և միջոլորտայնությամբ,
- պատմագիտական հարացույցի ազդեցությամբ,
- երկրորդային աղբյուրների կիրառման դոմինանտությամբ:

Ընդհանրացնելով հետպատերազմյան իրականության վերաբերյալ հասարակագիտական միտքը՝ կարող ենք նշել, թե որոնք են հետպատերազմյան իրականության սոցիալ-հոգեբանական բնութագրիչները՝

- նախկին արժեքների վերանայումը,
- քննադատական մտածողության մակարդակի բարձրացումը,
- սոցիալական տարբեր շերտերի միջև հաղորդակցության հնարավորությունների և փորձառության մեծացումը,
- ժողովրդագրական խնդիրների սրումը,
- հանցավորության մակարդակի բարձրացումը,

---

*Գիտության կոմիտեի «ՀՀ երիտասարդների հարմարվողականությունը հետպատերազմյան և հետհամավարակային պայմաններում» 20RF-172 ծրագրի շրջանակներում:*

- ավանդական ընտանեկան ինստիտուտի ճգնաժամը, այդ թվում՝ միայնակ մայրերի, անօթևան երեխաների քանակի ավելացումը,
- հասարակական կառուցվածքի դիմագծի և բովանդակության փոփոխությունը,
- սոցիալ-տնտեսական խնդիրների սրումը՝ պատերազմի մասնակիցների խնդիրներ՝ բնակարանային պայմաններ, գործազրկություն, առողջական խնդիրներ,
- ազատության, անձնական պատասխանատվության զգացման մեծացումը սեփական անձի և փոքր խմբի նկատմամբ,
- երիտասարդների «լռելու», «պատերազմող մեծահասակներից» տարանջատվելու միտումը և պրակտիկա։

## Գրականություն


1. Boyden, Jo, Jo de Berry, Thomas Feeny and Jason Hart. January 2002. Children Affected by Armed Conflict in South Asia: A review of trends and issues identified through secondary research. RSC Working Paper No. 7. Refugee Studies Center, University of Oxford, Oxford, UK.
2. Connerton, Paul. 2011. The Spirit of Mourning: History, Memory and the Body. Cambridge: Cambridge University Press, *p.* 53.
3. Coser L., *The Functions of Social Conflict*. New York: The Free Press, 1956.
4. Dahrendorf R., Toward a Theory of Social Conflict, The Journal of Conflict Resolution, Vol. 2, No. 2 (Jun., 1958), pp. 170-183.
5. Fanthorpe R. and Maconachie R., Beyond The ‘Crisis of Youth’? Mining, Farming, And Civil Society in Post-War Sierra Leone, 2010. Published by Oxford University Press.
6. Fiedler C., Rohles C, Social Cohesion After Armed Conflict a Literature Review, Bonn 2021.
7. Furlong A., University of Glasgow, Future agendas in the sociology of youth, Youth Studies Australia, September 2011.
8. Giddens A., Sociology, Revised and updated with Philip W. Sutton polity, 2009, 6th edition, Polity Press.
9. Giddens A., Sociology, Revised and updated with Philip W. Sutton polity, 2009, 6th edition, Polity Press.
10. Graça Machel, Impact of Armed Conflict on Children: Report of the Expert of the Secretary-General, Submitted Pursuant to UN General Assembly Resolution 48/157, UN, New York, 1996.
11. Hans A. Illing (1956) Conflict and the Web of Group Affiliations by Georg Simmel, International Journal of Group Psychotherapy, 6:2, 219.

12. Hromadžić, Azra. 2015. Citizens of an empty nation: youth and state-making in postwar Bosnia-Herzegovina. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. 239 pp.
13. Huntington S.P., The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil–Military Relations, Cambridge: Harvard University Press, 1957.
14. Jacob C. 2002. “Memories of the American Jewish Aliyah: Connecting Individual and Collective Experience.” In Social Memory and History: Anthropological Perspectives, edited by J. Climo and M.G. Cattell, 111–127. Lanham, MD: AltaMira Press.
15. Lang, K. (1968). Military Sociology 1963-1969. Current Sociology, 16(3), *pp.*7–18.
16. Mysak Y., (2021) Reclaiming Everyday Peace: Local Voices in Measurement and Evaluation after War, Nordic Journal of Human Rights, 39:1, *pp.*95-97.
17. Palmberger M., Between Past and Future: Young People’s Strategies for Living a “Normal Life” in Postwar Bosnia and Herzegovina, In Montgomery W. David (ed.), Everyday Life in the Balkans. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2018, *pp.*107-116.
18. Post-War Demographic Problems in Britain Author(s): Enid Charles, American Sociological Review, Vol. 11, No. 5 (Oct., 1946), pp. 578-590
19. Shaw, M. (2003) Warand Genocide: Organized Killing in Modern Society (Cambridge: Polity)
20. Silence as Possibility in Postwar Everyday Life, Marita Eastmond, Johanna Mannergren Selimovicy, (2012). Published by Oxford University Press.
21. Sorokin P. A., War and Post-War Changes in Social Stratifications of the Euro-American Population, American Sociological Review, Vol. 10, No. 2, 1944 Annual Meeting Papers (Apr., 1945), pp. 294-303
22. Spenser G. Essays: Scientific, Political, and Speculative. Trans. from Engl. by N. A. Rubakina. Vol. 1. Minsk, Sovremen. literator. 1999.
23. Sultan Barakat (2021) Necessary conditions for integrated approaches to the post-conflict recovery of cultural heritage in the Arab World, International Journal of Heritage Studies, 27:5, *pp.*433-448,
24. Turner, J. H. (1975). Marx and Simmel Revisited: Reassessing the Foundations of Conflict Theory. Social Forces, 53(4), 618–627.

25. Understanding post-war British society, Edited by James Obelkevich and Peter Catterall, 1994 The Institute of Contemporary British History.
26. Which? Craft in Post-War Britain: The Consumers' Association and the Politics of Affluence Author(s): Lawrence Black, A Quarterly Journal Concerned with British Studies, Vol. 36, No. 1 (Spring, 2004).
27. Зубкова Е., «Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945—1953 г.» (Москва, 2000).
28. Котанджян Г.С., 1992, Этнополитология консенсуса – конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. М., “Луч”, 1992.
29. Социология конфликта: Учебное пособие для студентов ВУЗов, (изд. в рамках программы обновления гум. образования), 3-изд. доп и пер. - М.: Аспект-Пресс, 1996. - 317 с.

Նյութը ներկայացվել է 13.04. 2023,
գրախոսման է ուղարկվել 25.04.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը :